

Ida Fink (1921, Zbaraž–2011, Tel Aviv) je bila poljsko pišoča izraelska pisateljica. Med vojno je bila najprej zaprta v judovskem getu v svojem rojstnem mestu Zbaraž (do 1938 del vzhodne Poljske, danes v Ukrajini, ukr. Zbaraž), nato je bila do osvoboditve na prisilnem delu v Nemčiji. Leta 1957 se je iz Poljske preselila v Izrael, kjer je delala za glasbeno knjižnico Inštituta Yad Vashem, za katerega je zbirala tudi pričevanja o holokavstu. Je avtorica več proznih knjig in nekaj gledaliških del, dobitnica več nagrad – prejela je na primer nagrado Ane Frank, nagrado Alberta Moravie, Buchmanovo nagrado in izraelsko nagrado za literaturo. Njena dela so prevedena v številne jezike, v hebrejščino, angleščino, nemščino in nizozemščino po tri, v francoščino dve, po eno je izšlo v danščini, italijanščini, norveščini, švedščini, španščini, portugalsščini in madžarščini; v slovenščino doslej še niso bila prevedena.

Njene zgodbe odlikuje izjemna, naravna naracija, s katero pisateljica oblikuje pretresljive zgodbe Judov, medsebojne odnose ipd., vendar brez sledu patetike. Po motivih njenih novel je izraelski režiser Uri Barbaš leta 2008 posnel celovečerni film.

Ida Fink

Košček časa

Pripovedovala bi rada o koščku časa, ki ne meri mesecev, odzavrnaj sem hotela pripovedovati o tem času, pa ne tako, kot to počnem zdaj, ne le o njegovem koščku. Hotela sem, a nisem mogla, nisem znala, tudi bala sem se, da bo čas (tisti drugi čas, ki se meri z meseci in leti), ki se je v nanosih let nagrmadil na oni prvi čas, to sploščil in uničil v meni, ampak ne, ni se zgodilo tako, saj sem ga, ko sem danes grebla po razbitinah spomina, našla svežega in nedotaknjena od pozabe. To je čas, ki ne meri mesecev, ampak besede – nekdo je rekel: ”bilo je tistega čudovitega meseca maja”, *im wunderschönen Monat Mai* –, govorili so ”to je bilo po prvi akciji” ali po drugi ali pred tretjo, imeli smo druge mere za čas, mi drugi, od nekdanji drugi, vedno zaznamovani z drugostjo, ki je nekatere navdajala s ponosom, nekatere pa s ponižnostjo, mi drugi, ki smo bili po logiki svoje drugosti spet obsojeni, kot že nekoč v zgodovini, in ne le enkrat, dvakrat, temveč smo bili znova obsojeni v tem času, ki ni bil merjen z meseci ne s sončnim vzhodom in zahodom, ampak z besedo, s pojmom, ki je pomenil gibanje, delovanje, z izrazom, ki je najpogosteje uporabljan v zvezi z literaturo, z romanom ali dramo.

Ne vem, kdo je to besedo uporabil prvi, najbrž tisti, ki so delovali ali morda žrtve njihovega delovanja, njihovih akcij, nekdo od njih je iznašel tehnični termin, s katerim je zamenjal pravi izraz – *tapanka*, *racija* –, besedo, ki je bila sčasoma, s pogostostjo rabe ponižana (ali povišana?), ločena od izraza ”akcija”, omejenega na raso. Z racijami so naganjali na delo. Prvi akciji – to je tisti košček časa, o katerem hočem pripovedovati – smo tudi rekli *racija*, čeprav ni nihče nikogar lovil, ampak se je vsak od nas podredil sam, sicer ne prostovoljno, marveč na ukaz, in nekega lepega in svežega jutra je na trgu majhnega mesteca, tak štirikotnik je to, obdan s hišami, lekarno, trgovnicami z galanterijo in železnino, uokvirjen s pločnikom iz velikih kvadratastih plošč, ki so sčasoma odstopile in

popokale (takšnih plošč nikjer nisem več videla), sredi trga pa je stala majhna mestna hiša, rotovž, in prav tam, pred rotovžem, smo se morali postaviti v vrste.

Narobe sem napisala "smo", saj sama v teh vrstah nisem stala, čeprav sem, kot je pisalo na ukazu večer prej, šla zjutraj zdoma, po običajnem zajtrku za običajno pogrnjeno mizo, v sobi, iz katere so vrata vodila na vrt, zaviti v jutranje meglice, sušen in zlato ožarjen od vzhajajočega sonca.

V nas se sprememba še ni utrdila, še vedno smo iz navade živeli v starem času, merjenem v mesecih in letih, in tako smo tistega mirnega, prijetnega jutra, polnega suhih, pozlatenih meglic, brali odredbo "poziv na delo" dobesedno, saj je branje med vrsticami odraslemu človeku tuje, domišljija pa je na mesto besede "delo" podtaknila "delovni tabor", ker da se bo gradilo menda nekje za mestom. Odredbodajalci so očitno dobro poznali meje – kako bedne – domišljije, zato so si prihranili trud in se omejili le na izdajo pisne odredbe.

Kako malo so se zmotili pri predvidevanjih naših reakcij, kaže dejstvo, da so se po končanem zajtrku, použitem za običajno pogrnjeno mizo, starejši člani družine v strahu pred težkim fizičnim naporom sklenili izogniti ukazu, česar mladim niso svetovali, čeprav bi jih njihova leta ne ščitila, če bi bilo njihovo nesodelovanje odkrito. Bili smo pač še malo otročji.

Tisto jutro, lepo in mirno, po katerem brskam med ruševinami svojega spomina, je še zmeraj sveže, njegove barve in vonji niso izpuhteli: meglice so pozlatene in sipke, nanje se vesijo rdeče krogle jabolk, senca nad reko je vlažna, s trpkim vonjem repinca, pa tista modra obleka, ki sem jo imela na sebi, ko sem šla od doma in ko sem pred dvoriščnimi vrati zavila – tedaj, morda prav tedaj sem nagonsko prestopila iz infantilnega razpoloženja v še vedno infantilno odločitev – nagonsko, saj nisem pomislila, zakaj grem od dvoriščnih vrat, ki peljejo na ulico, naokrog, skozi sadovnjak, nad reko, po poti, ki smo ji rekli "od zadaj", ker je peljala za mestom, nagonsko, saj tisti hip še nisem vedela, da ne bom šla do trga pred mestno hišo, morda sem hotela ta trenutek zamakniti, morda pa zato, ker sem imela reko rada.

Po poti sem skrbno pobirala ploščate kamenčke, metala žabice po vodi, na mostu, kjer se je odpiral pogled na mesto, pa sem za hip sedla, povabila noge navzdol, zvonila z njimi, opazovala svoj odsev v vodi, a tudi vrbe, ki so rasle na bregu. Takrat se še nisem bala, moja sestra tudi ne – pozabila sem povedati, da je bila z menoj tudi mlajša sestra in da je tudi ona metala žabice po gladini, zvonila z nogami nad reko, ki se ji reče Gniezna, lena, osem metrov široka reka – tudi sestra se še ni bala, ampak šele takrat, ko sva stopali po ulici za mostom in ko je za vogalom oglate

hiše pljusnil v naju pogled na trg, šele tedaj sva se naglo ustavili in nisva naredili niti koraka več.

Pogled, ki se nama je odprl pred očmi, ni kazal ničesar nenavadnega, vse črno ljudi kakor na semanji dan, nekaj pa je vseeno bilo drugače, kajti množica na sejmu je pisana in hrupna, kokoši kokodakajo, gosi gagajo, tista množica se nenehno premika, tale tu pa je bila molčeca, videti je bilo kot nekakšno zborovanje, ampak ne, to ni to, ne vem, kako naj rečem. Vem, da sva se naglo ustavili in da je sestra nenadoma začela drhteti, njen drget pa se je prijel še mene, rekla je “počakajva”, in čeprav naju nihče ni preganjal, jutro pa je bilo še vedno čisto in mirno, sva stekli nazaj na most, vendar nisva več videli ne vrb ne odseva najinih bežečih postav v vodi, tekli sva dolgo, dokler nisva prilezli visoko na strmino, ki se ji je reklo grajski hrib, saj je na vrhu stal star, porušen grad, in na tem strmcu – okrasku našega mesta – sva se skrili v grmičevje, zadihani in še vedno drgetajoči.

Od tod je bilo videti našo hišo in vrt, tako je bilo kot vedno, tudi dom naših sosedov, iz katerega je stopila soseda in začela iztepati preproge, se ni čisto nič spremenil. Zvok, pokanje njenega iztepača, je razločno prihajal do najinih ušes.

Sedeli sva tam uro, mogoče dve, ne vem, ker je pravzaprav nehal obstajati čas, merjen z običajno mero, potem sva se spustili po strmem pobočju navzdol k reki in se vrnilo domov, kjer sva zvedeli, kaj vse se je dogajalo na trgu, tudi to, da so vzeli najinega bratranca Dawida, tudi to, kako so ga vzeli in kaj je sporočil svoji materi, in to, kar je naročil, naj sporočimo, je še napisal na list, ga že med vožnjo vrgel iz avta, na večer pa je sporočilo prinesel neki kmet – ampak to je bilo že pozneje. Najprej sva izvedeli, da so ženske nagnali domov, samo moškimi je bilo ukazano, naj ostanejo, in da pot, po kateri so odpeljali najinega bratranca, vodi drugje kot tista, po kateri sva šli midve, zato ker naju je pogled na množico na trgu ohromil, njega pa je pritegnil, z vso močjo, ni je mogel obvladati z močjo svojih živcev, tako da je pravzaprav sam izvlekel žreb, sam, sam, sam, in to je hotel povedati svoji materi, zato je napisal: “Sam sem si kriv, prosim, odpusti mi.”

Nikoli si nismo mislili, da sodi k Nepotrpežljivim, k takšnim, ki jih nemir in nezmožnost ostati miren spravljata v težave, nikdar, saj je bil debelušen in okrogel, malo neroden, takšen, ki ga težko odtrgaš od knjige, smehljaj pa se je plašno kot kaka deklica. O njegovih zadnjih urah smo izvedeli šele po koncu vojne – prav od tistega kmeta, ki je prinesel pismo in takrat ni smel povedati, kaj je videl, čeprav so o tem, kaj je videl, ugibali tudi drugi, a nihče ni smel temu verjeti, toliko prej, ker je bilo poskrbljeno

za dokaze o drugačni resnici – dozirani so bili skrbno, z mero – in vsak od nas se jih je hlastno oprijemal, kamuflaža je bila speljana do popolnosti, veliko truda so si dali z njo, izoblikovali so toliko očitnih dokazov, da nam je šele čas, tisti čas, ki ni merjen z meseci in leti, odprl oči in jih presegel.

Najin bratranec Dawid je šel od doma pozneje kot midve, in ko je prišel na trg, je bilo jasno – pa ne vsem, ampak samo tako imenovanemu odboru, ki je bil sčasoma spremenjen v orodje *Judenrata* – da besede “poziv na delo” nimajo nič skupnega z delovnim taborom. Zanesljiv prijatelj, starejši in previden, je fantu ukazal, naj se za vsak primer skrije, saj je bilo že prepozno, da bi se vrnil domov, ker so bile ulice že obkoljene, zato ga je odvedel na svoj dom v eni od hiš, ki so obdajale trg. Ker si ni mislil, tako kot mi ne, da fantič spada med Nepredvidljive, ki stežka prenašajo samoto in ravnajo impulzivno, ga je pustil v sobi s ključem na notranji strani vrat. Kaj je najin bratranec doživljal zaprt v sobi, bo za zmeraj ostala uganka. Veliko pove že dejstvo, da je bilo okno stanovanja obrnjeno na trg, k tisti molčeči množici, k bližnjim in znanim obrazom, lahko si mislimo, da se je samota, na katero ga je obsodilo skrivališče, zazdela fantiču hujša kot velika in grozeča negotovost na drugi strani okna, negotovost, v kakršni so bili vsi, zbrani na trgu. Gotovo ga je spreletela misel: ne bom sam, ampak skupaj z vsemi – dovolj je bila ena sama kretnja roke.

Domneva, da je bil razlog za to, da je zapustil skrivališče, strah, da bodo pregledovali tudi stanovanja, se mi ne zdi verjetna. To so bili nemir v srcu, drget živcev, breme samote, ti so ga speljali v pogubo skupaj s prvimi žrtvami iz našega mesta.

Postavil se je v vrsto med odvetniškega pripravnika in študenta arhitekture in na vprašanje “Poklic?” odgovoril: “Učitelj.” Čeprav je bil učitelj le priložnostno in za določen čas. Njegov sosed na desni se ni zlagal, zlagal pa se je študent arhitekture, ki se je izdajal za mizarja, in ta laž mu je rešila življenje, natančneje rečeno – smrtno obsodbo mu je preložila za dve leti. Sedemdeset so jih naložili na tovornjake, zadnji hip so privlekli iz hiše še rabina – ta je bil enainsedemdeseti.

Na poti k tovornjakom so šli mimo množice tistih, ki spraševalcem še niso povedali, kakšnega poklica so. Takrat je bratranec na glas rekel: “Povejte mami, da sem si sam kriv, naj mi odpusti.” Najbrž niti tedaj še ni verjel tega, kar smo verjeli vsi, namreč tega, da jih peljejo v delovno taborišče. Čutil je nemirno ostrino predsmrtne slutnje. Kmet, ki nam je zvečer prinesel listek z besedami “Sam sem si kriv, odpustite mi,” ni bil preveč zgovoren in nikomur ni pogledal v oči. Rekel je, da je listek našel na poti v vas Lubianki in da ne ve nič drugega, mi pa smo vedeli, da ve, a si tega nismo hoteli priznati. Odšel je, a se je vrnil po vojni, da bi povedal, kaj je videl.

Kratko pismo, ki ga je napisala rabinova roka, je prišlo dva dneva pozneje in je prepričalo vse, da so jih odpeljali v delovni tabor. Ko je minil mesec, ne da bi prišlo kako sporočilo, kar je slabilo naše upanje o delovnem taborišču, je prišla nova dopisnica, poslal jo je eden od teh, ki so jih odpeljali, najbrž knjigovodja. Skrivno prihajanje sporočil se je potem končalo, zamenjalo ga je odnašanje daril uradnikom, ki so dali vedeti, da kilogram kave, čaja pa tudi zlata omogoči družinam, da izvedo kaj o svojih bližnjih. Z ljubeznivostjo uradnikov je bilo mogoče pošiljati tudi pakete s hrano ujetnikom, ki – kot je bilo rečeno – delajo v taborišču nekje v rajhu. Spet enkrat, že po drugi akciji, je od nekod prišla dopisnica, napisana s svinčnikom, komaj se jo je dalo prebrati. Pisalo je: “Oni se dokončujejo.”

Nepotrjene vesti, pravzaprav govorice, ki so še najhitrejše, so pripovedovale o razriti zemlji ob gozdu v vasi Lubianki in o žepnem robčku, ki so ga našli okrvavljenega; to so bile nepotrjene vesti, saj ni bilo prič.

Tisti kmet, ki tedaj ni smel, je prišel, ko je bilo konec vojne, in vse povedal. Zgodilo se je prav v tistem gozdu, o katerem so govorili, v globokem in starem gozdu osem kilometrov za mestom, uro po tistem, ko so tovarnjaki odpeljali s trga. Pobje je bil kratek, več časa je pred tem vzelo kopanje grobov.

Po prvem strelu se je najin bratranec Dawid, mlahav in okrogel, neroden pri telovadbi, vzel ob drevo, objel deblo kot otrok mater in umrl.

Alina in njena vdaja

Dva dneva po tistem, ko so Nemci zasedli mesto, je prijatelj prosil Alino, naj gre v njegovo stanovanje ter previdno, da ne bi zbujala sumov, pri gospodinji preveri, ali so ga Nemci ali Ukrajinci že iskali, in če so ga že, naj ugotovi, ali so preiskali njegovo podnajemniško sobo. Alinin prijatelj je bil novinar in je napisal nekaj ostrih protihitlerjevskih člankov.

To je bila zelo velika prošnja. V tistih dneh je vsak korak iz hiše pomenil pot v neznanost ali v neznanost bližino pogube, pred katero pa, kar je res, tudi stene sob niso varovale. Toda vsaj navidezen odmik od zunanega sveta je vzbujal občutek varnosti, kar je tistikrat veliko pomenilo.

Ko je Alina slišala Antonijevo prošnjo, je vstala s kavča, na katerem sta ležala po kosilu (že dva tedna sta jedla krompir, posipan s sladkorjem, krompir je prinašal Antoni, zaloge sladkorja je imela Alina), stopila k ogledalu, da bi se naličila. Kadar je šla ven – vsega skupaj dvakrat ali trikrat –, se je zmeraj zelo skrbno napravila, počrnila si je trepalnice, se

našminkala, tudi oblekla se je skrbno in elegantno. Skrb za videz naj bi odganjala pozornost.

Ko si je črnila obrvi, je opazila, da se ji tresejo roke.

“Pa je to potrebno?” je vprašala, ne da bi se nehala ličiti. “Pa kaj, če so bili tam? Saj ti ni treba več tja, kar ostani pri meni.”

“To je zelo potrebno,” je odvrnil Antoni. “Ampak če nočeš ... (ni rekel “če se bojiš”), potem ne hodi tja. Karolowa je rekla, da je danes tam mir,” je še dodal.

“Kaj pa ti je!” je Alina vzkliknila. “Seveda bom šla. Saj se spomniš, da sem bila predvčerajšnjim pri Ireni, šla sem čisto mirno, tebi nič, meni nič. Kmalu bom gotova.”

Nenadoma je bila vsa čila, budna, morda celo vesela. Težko je reči, kaj je tako delovalo nanjo – ali pripomba Karolwe ali Antonijev sum, da “noče iti”. V tem vznemirjenju je pozabila, da je bilo do k Irene le nekaj korakov, Antonijevo stanovanje pa je bilo na drugem koncu mesta.

Seveda bom šla, si je mislila, ko si je ličila lica. Pomiril se bo, ko mu povem, da ga niso iskali, prepričana sem, da nihče ni spraševal po njem ...

Oblekla si je modro obleko, nadela temen slamnik in rokavice.

“Kako si lepa!” je rekel Antoni in brez povezave nadaljeval: “Sam ne morem tja, povrhu sem videti ne kot en Žid, ampak kot trije! Kot stotine, kot cela množica Židov.”

“Ne pretiravaj,” je Alina veselo vzkliknila, “ne z lepoto ne s to množico.”

Na hodniku jo je ustavila odvetnikova žena, pri kateri je najela sobo.

“Gospodična gre ven? Ven greste? Ste zblazneli? Zjutraj je bil mir, ampak hči je pravkar klicala ...”

Alina se je prijazno nasmejala in za seboj hitro zaprla vrata. Bil je sončno, zrelo popoldne. Na pločnik je legala senca platan, na oknih so dehtele rože. V daljavi, na koncu ulice je zvonil tramvaj. Sprva je šla zlahka in svobodno, toda na trgu, kjer se je križalo več tramvajskih prog, je srečala nekaj ljudi in začutila, da ji drevenijo mišice na nogah.

Čez dve uri bo konec vsega, vrnila se bom, sedla na kavč in pripovedovala, kako so mi meča otrpnila. A sem le šla naprej, ne da bi se zaradi strahu ustavljala.

Sklenila je, da bo vso pot šla peš. Oba z Antonijem nista zaupala tramvajem, poleg tega bi se lahko peljala samo do politehnike, od koder je bilo do prijateljevega stanovanja še dobršen kos poti.

Mesto je bilo tiho in skoraj odmrlo po krvavi burji, ki je pred dnevi hrumela čez njegove ulice in hiše. Mrtvaški mir je vzbujal strah, tišina je grozila in dražila živce. Čim bolj se je bližala mestu – kakor da je slečeno in nago, saj ljudi skoraj ni bilo –, tem hujši strah jo je grabil.

Pravzaprav je šla proti svoji volji, v njej je naraščala jeza na Antonija. Vsa ta reč se ji je nenadoma zdela nesmiselna, prejkone posledica razburkane domišljije.

Bila je že na robu joka, govorila si je, da je bedasta, zvijalo jo je od strahu, šla pa je vendarle.

Tako je prehodila že polovico poti in zavila na široko ulico P., obdano z drevoredom. Ta ulica, kjer se je udomil gestapo, je postala pojem. "Vzeli so ga na P.," se je recimo reklo, in ta stavek ni potreboval nobene dodatne razlage.

Težil jo je strah, nenehno je v mislih ponavljala pogovor z Antonijem, da je njena pot nesmiselna, še opazila ni, po kateri ulici gre.

Nenadoma je obstala kot vkopana. Petdeset metrov pred njo je bila ulica zagrajena s tovornjaki. Na pločniku pred stavbo je postopalo nekaj gestapovcev, skupina ljudi je pravkar izginila za vrati, tovornjaki so odpeljali.

"Pobirajo?" je Alina vprašala fanta, ki je malo prej šel mimo Nemcev in mirno nadaljeval pot.

"Legitimirajo, vendar ne vsakega, samo tiste, ki jim niso všeč. Gospa," jo je fant poznavalsko pogledal, "saj ne bodo več dolgo tam."

Gotovo ne, šla bom mirno, kakor da ni nič, je sklenila, vendar ni bila zmožna narediti niti koraka več. Obupana je obstala in se bojevala sama s seboj. Spet je pripeljal tovornjak in nova skupina ljudi je izginila za vrati, gestapovci so postopali sem ter tja po pločniku ... Zelo dolgo je obupana stala na mestu, potem pa se je vdala. Vračala se je pobita. Strah jo je minil, ničesar več se ni bala, o ničemer drugem več ni bila zmožna misliti kot o svoji vdaji in o tem, kako naj stopi pred Antonija in kaj naj mu pove. Njen obup – tako kot malo prej strah – je naglo rasel in nenadoma ni bila več prepričana, ali ne bi bilo bolje, če bi jo prijeli ...

Ko vstopila v sobo, je Antoni skočil s kavča.

"So bili tam?"

Nestrpnost v njegovem vprašanju in pogled, ki je bil lačen odgovora, sta ji je pobrala še zadnje ostanke moči.

"Nisem bila tam ..." je rekla, vendar je ni prav slišal, razumel je "niso bili tam", in obraz se mu je razjasnil.

"Nisem bila tam."

"Ne? Nisi mogla tja? So bili spet nemiri?"

"Prišla sem do P., najprej nisem mogla. Pred gestapom so legitimirali ljudi, hotela sem mimo, a nisem mogla."

Antoni se je ugriznil v ustnico.

"Prav si storila," je rekel. "Če se ti ne bi posrečilo ..."

"Bom šla pa jutri."

To je bil le obupan poskus obrambe.

“Videla bova, kaj bo jutri ... Morda bova šla skupaj. Mogoče bom šel sam. Ne skrbi, ne misli več na to.”

Ves večer sta molčala. Antoni je bral knjigo, Alina je kuhala krompir.

“Torej se vam je posrečilo!”

Gospodinja Karolowa je sedela pri peči, vedno pripravljena na klepet.

“Advokatova žena je rekla, da ste šli v mesto ... Zjutraj je bil mir, potem pa so jih lovili. Na trgu in za mostom so jih lovili. Dobro, da se je gospodični posrečilo ... Bo gospod Antoni ostal čez noč? Kje pa bo spal? V sobi ima gospodična samo eno posteljo ...”

“Z gospo Karolowo bo spal,” je Alina jezno odsekala.

Pri večerji je Antoni na veliko pripovedoval o arhitekturi romanskih cerkva v Franciji, Alina pa je težka požirala posladkan krompir in razmišljala, da nikoli več ne bo tako, kot je bilo. Pa ravno zdaj, ko naj bi jima bilo najlepše, ko naj bi si bila kar se da blizu.

Legla je prva. Antoni je v kopalnici dolgo pljuskal z vodo.

“Vojna je vojna, sramota pa sramota,” je slišala Karolowo glasno nergati v kuhinji.

“Si jo slišala?” se je Antoni zvijal od smeha. “Zdrave misli – zlate misli. Te je sram?”

‘Morala bi iti naprej, morala bi iti naprej,’ je razmišljala.

Ležala je, ne da bi mogla zaspati. V zvoniku je odbijalo uro za uro. Zaspala je šele ob svitu.

V sanjah je šla po ulici, mlad Nmec ji je stopil na pot in jo tlačil k vratom, to so bila vrata romanske cerkve, Nmec pa je imel obraz fanta, ki je bil tako prepričan, da je ne bodo zadržali. Zadržali so me – je pomislila veselo. V snu je za nekaj hipov čutila olajšanje.

Zygmunt

Bilo je leta enainštirideset, na začetku junija. V bazenu pri parku je sonce migotalo na klorirani vodi. Spraševali smo se: kakšen ton ima zelena barva? Bilo je zeleno in sončno. Že zjutraj ob osmih smo hodili reševati naloge iz kontrapunkta in harmonije – čas izpitov se je že začel –, v torbah pa smo poleg not in knjig imeli tudi kopalke.

Tja so hodili tudi Franka, Rysiek in Ala, ki so čez nekaj mesecev pomrli. Franka, imela je ploska in široka lica, čudovite noge, ljubiteljica Bacha in džeza, Rysiek, skladatelj, suhljat in nežen. Pa ne gre zanje. Gre za Zygmunta, majhnega, neopaznega fanta iz daljnega podeželja, bil je nekoliko ošaben, ne preveč priljubljen. Včasih je prihajal k meni in h gospe H., pri kateri sem imela najeto sobo, trdila je, da se je zaljubil vame. Ne

mislim, da bi to bilo res. Nasprotno, mislim, da je Zygmunt mrzlično iskal naklonjenost, ki se mu je zaradi njegovega napornega značaja vedno znova izmuznila iz rok. Študiral je že eno leto dlje kot jaz in vedelo se je, da veliko dela in da cele dneve igra. Vadil je za obsežen izpit in pripravljaj težak program. Večkrat sem mu obljubila, da bom ga prišla poslušat – bil je lačen pohval in občudovanja –, ampak ker sem bila zaposlena z izpiti in predvsem z ljubeznijo, sem obisk iz dneva v dan prelagala.

Ko sem prišla, je minila že polovica junija, bilo je nekje po petnajstem. O vojni se je takrat govorilo na glas in strahoma.

Imel je majhno, a okusno urejeno sobico – knjige, slike, rože –, bil je pedantnejš z zelo razvitim estetskim čutom. Sedla sem na kavč in poslušala tretji Beethovnov koncert. Igral je zelo dobro, z dolgimi, gibkimi prsti, tehnično brez napak – zanesljivo in močno. A brez srca, kot se reče. Ko je končal, sem mu rekla, da vse lepo 'sedi'. Videti je bil zadovoljen.

Čez nekaj dni se je začela vojna. Že prve dni sem spoznala strah zaradi bomb, bil je otročji in smešen v primeri s strahom v dneh, ki so sledili potem – to je bil strah pred ljudmi.

S ponjavami prekriti tovornjaki so se preganjali po mestnih ulicah in Jude odvažali v neznano. Smrt je postala vsakdanjost, o njej se je govorilo na glas, v vrstah za kruh, strah je postal naraven. Po domovih so se razlegale prve, osnovne besede novega jezika – *aufmachen*, *raus*, *los*. Ljudje so se spremenili – dobili so nov izraz v očeh, drugačen pogled, drugačno hojo, nove poteze okoli ust.

Srečala sem Zygmunta. Tudi on se mi je zdel spremenjen. Rekel je, da so ga pred tremi tedni pobrali v stanovanju, mislil je, da je z njim konec, toda ne, dela za mestom, kjer ravnajo teren, določen za letališče. Odgovorila sem mu, da ima veliko srečo, na kar se je lahko, čudno nasmehnil. Hitro sva se poslovila. Le kdo bi v teh časih imel potrpljenje za prijateljski pogovor, koga le bi zanimala tuja usoda! Bili smo sebičneži.

Zavila sem v stransko, manj obljudeno in zato varnejšo uličico. Šele takrat sem spomnila na Zygmuntovo obraz. Bil je bled, prekrit s podplutbami.

Čez nekaj časa sem se znašla v bližini njegovega stanovanja. Bila sem do kraja utrujena od drgnjenja tal v mestni hiši – kar je bil srečen konec neke racije. Zahrepenela sem po glasbi.

Napotila sem se k Zygmutu. Na moje trkanje ni nihče odgovoril. Zaklicala sem: "Odpri, jaz sem!" in pritisnila na kljuko.

V sobi je bil polmrak, zavese na oknih so bile zagrnjene. Zygmunt je ležal na kanapeju. Ni vstal, da bi me pozdravil, še premaknil se ni. Z zamolklim glasom je rekel: "Kar naprej, kar naprej ..." in še vedno ležal negibno ter brez besed.

"Sem te zbudila?"

“Nisem spal.”

“Šla sem tod mimo in pomislila, če bi mi lahko kaj zaigral ... Ne bom te motila, pridem kdaj drugič ...”

Že sem šla proti vratom, ko se je hitro dvignil s kanapeja, sedel h klavirju, dvignil pokrov ter brez premišljanja ali zbranosti, ki je običajna pred igranjem, z nervoznim hitenjem zaigral dve kratki pasaži v c-molu. Zazveneli sta kot krik! Zgrbila sem se, nenadoma me je zazeblo. V njegovem igranju ni bilo nič suhote, nič umetelnega – to je bila čista, v globino srca segajoča glasba. Pozabila sem na vse in poslušala tretji Beethovnov koncert.

Zygmunt je končal prvi del, počakal, da izzveni zadnji ton (bil je pedantnež) – toda namesto da bi nadaljeval s tihim akordom v E-duru, kot sem pričakovala, je rekel: “Veš, tam nas strašno pretepajo.”

Šele čez čas sem ga razumela, nisem vedela, kaj naj mu odgovorim. Spreletel me je strah.

“S t r a š n o,” je ponovil. “In brcajo. Poglej.”

Razpel je srajco na prsih. V poltemi nisem kaj dosti videla, toda spomnila sem se njegovega obraza.

“Zakaj pa hodiš tja?”

Molčal je. Sedel je zgrbljen, glavo je skrtil v dlani.

“Na začetku nas je bilo dvajset,” je rekel čez čas. “Ostalo nas je štirinajst.”

“Kaj se je zgodilo z njimi?”

“Ja, ja ... vsi ...”

“Potem pa ne hodi več tja!”

“Zapisali so si naše naslove, pome pridejo ...”

“Mogoče pa ne pridejo ... Ne hodi tja ...”

“Vsak dan si zjutraj rečem: Ne hodi, tvegaj ... ampak vsak dan grem. Preden si prišla, sem ležal in mislil na to, kako me bodo jutri pretepali.”

“Zygmunt!” sem kriknila. “Kaj je s tabo? Spametuj se. Tako ne smeš ... Saj si bolan!”

“Vem, da ne smem, prav imaš ... A ne morem ... Ne upam si.”

“Zygmunt!” sem rekla tiho in mirno. “Stori kaj, brani se, slišiš? Nekaj moraš narediti ... moraš nekako ...”

Nasmehnil se je. Čutila sem: to je bil smeh človeka, ki se je z razumevanjem smejal otročjim neumnostim.

Zygmunt ni preživel. Ne vem, ne kdaj ne kje je umrl. Nikoli ni sodil v krog mojih bližnjih. Priznam, da sem sporočilo o njegovi smrti po vojni sprejela z nekakšno neprizadeto žalostjo. Toliko bližnjih, dragih ljudi je bilo treba objokovati ...

Plavajoči vrt

Pripetilo se mi je nekoč, da sem videla odplavati vrt, sosedov je bil, tak kot naš, lep in bujen, kjer je – kot pri nas – raslo sadno drevje. Videla sem, kako se počasi in dostojanstveno odmika v nedosegljivo daljavo. Popoldne je bilo mirno in toplo, s sestro sva sedeli na stopnišču pri verandi, pred nama pa sta bila kot na dlani dva sadovnjaka, Wojciechov in naš, v enem kosu, saj ju ni delil noben plot (rekli se je, da bi plot bil kot kak tujek), samo vrsta ribeza ju je povezovala v ravni vrsti.

Popoldne je bilo mirno, leno, sonce zlato. Wojciech je stopil na verando svoje hiše (tudi naši hiši sta bili kot dvojčka) in nama zaklical: “Gremo nabirat jabolka!”

Vsa dela smo v obeh sadovnjakih opravljali hkrati, na isti dan smo kosili travo, na isti dan belili stebela, tako da smo iz navade še jabolka trgali skupaj.

Takoj po tistem klicu sva zagledali Wojciechovo starejšo sestro. Nosila je velike pletene košare, takšne, kot so ležale pri nas na podstrešju. Wojciechova sestra nama ni rekla ničesar, ampak je šla po sadovnjaku, postavila košare pod največjo zlato reneto, potem pa se je vrnila čez dvorišče po lestev.

“Wojciech!” je zavpila. “Pripravi časopise!”

Vsako jabolko je treba najprej previdno in nežno odtrgati z vejice, ga potem previdno in nežno oviti v papirnat ovoj, da pozimi ne bi zmrznilo, ga nato previdno in nežno položiti v pleteno košaro, potem pa – že na pod – previdno in nežno položiti vsako jabolko posebej, eno za drugo, ampak tako, da se ne dotikajo. Takšna previdna skrbnost ali skrbna previdnost sodi k sadju.

Wojciech je izginil z verande in se kmalu vrnil s šopom časopisov pod pazduho. In nama spet zaklical: “Gremo nabirat jabolka!”

Sedeli sva na stopnišču pred verando in čakali, da oče konča pogovor s Kasińsko in naju pokliče. Pogovarjala sta se v ordinaciji, ki je bila zdaj prašna in neuporabljana, razen če se je kak pacient kdaj zvečer, v okrilju teme prikazal z žitnim kruhom v košu namesto denarja. Kdaj pa kdaj je bilo slišati gospo Kasińsko. Očetovega glasu ni bilo slišati. Govorila sta že zelo dolgo. Wojciech se je povzpел na lestev, njegova sestra pa je stala pod drevesom in dvignila roke v zrak, kakor da bi nameravala zaplesati *kujawiak* ali kak drug ljudski ples. Wojciechu je jemala jabolka, se sklanjala h košu, nato pa se je spet zravnila in dvignila roke v zrak. Pozorno sem opazovala ta ples nabiranja jabolk, poln previdnosti in skrbnosti. Do ničesar drugega nama ni bilo kot do opazovanja, kako nabirata sadje, pa

ne, da ne bi bilo slišati, o čem se pogovarjata, temu se ni dalo izogniti. Govorila sta, res je, a ne preglasno, vsega sicer ni bilo slišati, a tu in tam je dovolj, če se sliši beseda ali dve, in že veš, o čem teče pogovor. Prazno, sta rekla. Zeleno. Prav imajo, sta govorila. Kaj bo pozimi, sta rekla. Govorila sta, da smo mi vse naše sadje že pojedli, čeprav je bilo še zeleno, prav da smo imeli, kajti kdo ve, kaj bo z nami pozimi. Govorila sta samo resnico.

Opazovala sem pozorno, tako napeto, da so me že začele boleti oči. Sonce je v krošnjah dreves prižgalo ogenj. Le kako naj bi vedela, da je to znamenje za dohod?

Wojciech je bil najin prijatelj še iz otroških let. Njihov sadovnjak se je nenadoma premaknil, dvignil, zagugal in začel plavati kot kakšna velika zelena ladja. Odmikal se je počasi, ne da bi se ustavil, razdalja se je hitro večala, postajal je vse manjši in izginjal.

Počutila sem se čudno, bilo mi je hudo, saj sem bila od otroštva vajena, da je blizu, ne vem, kaj bi se zgodilo, če mi sestra takrat ne bi rekla: "Ne mežikaj tako. Če takole zamežikaš, se takoj vidi, da si Židinja."

Takoj po teh njenih besedah se je vse vrnilo na svoja mesta, sadovnjak in drevje, košare in lestev, Wojciech in njegova sestra. Ampak kdo bi verjel v tako vrnitev! Jaz pač gotovo ne.

Zaslišali sva očetov glas, ki naju je klical v ordinacijo k odločni gospe Kasi ski, ki nam je, ko sta se z očetom dogovorila o plačilu, obljubila, da nam bo dala narediti *kenkarte*, osebne izkaznice, da nas ne bi pobili.

Izbral in iz poljščine prevedel Peter Kuhar